

TAKÁCS LÁSZLÓ

GAUSOALD PÜSPÖK SÍRFELIRATA

A Gausoald püspök sírfelirataként tartja számon a kutatás azt a töredékes márványtáblát, amely ma a comói Museo Civicóban található. Az állandó kiállításon is látható tábla bal fele és alsó része hiányzik, teljes méretére így csak részben tudunk következtetni abból kiindulva, hogy a szimmetrikus elrendezés alapján majdnem pontosan megállapítható, milyen széles volt eredetileg. A töredék mérete $115 \times 42 \times 7,5$ cm, ami alapján feltételezhető, hogy mintegy 70 cm széles lehetett. Ha ugyanis a legfelső sorban látható keresztet és a köztük olvasható *M* betűt vesszük alapul, akkor a középső kereszt szárát tekintve középpontnak, tükrözéssel megkapjuk a tábla teljes méretét. A korabeli díszítés elemeit figyelembe véve nyilvánvaló, hogy a tábla legelső sorában három azonos méretű kereszt közt a *B* és *M* betűk voltak eredetileg olvashatók, amely rövidítést *Bonae Memoriae*-ként oldhatjuk föl. A felirat tükrét keretezi a leginkább kifeslett rózsabimbókra emlékeztető, a szöveg körül körbefutó díszítés, amely azonban a táblatöredék alja felé a kezdeti kör alakú formából egyre inkább ellipszis alakú lesz. Ha a tábla hosszában is feltételezzük a szimmetriát, vagyis azzal számolunk, hogy a tábla alja felé újra kerekké vált az alapotívum rajza, akkor a tábla eredeti hosszát legalább a megmaradt töredék hossza kétszeresének kell gondolnunk, vagyis egy meglehetősen nagy és hosszú táblát kell föltételeznünk (legalább másfél métereset, amelynek a hossza a szélességének több mint a kétszerese lehetett). Hogy ez a tábla esetleg keskenynek tűnik, nem feltétlenül szól a föltételezés ellen, mivel ebből a korból és erről a területről több hasonlóan hosszú és keskeny feliratos márványtábla került elő.¹ Minthogy azonban a téglalap alakú táblák nem igazodtak általános arányokhoz, a szélességből nem lehet következtetni (még hozzávetőlegesen sem) a hosszúságra.

A tábla méretéről mondottakat összefoglalva tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a megmaradt töredék legjobb esetben is körülbelül a negyede/harmada/fele a teljes szövegnek, vagyis nagy, de legalábbis jelentős része elveszett. A továbbiakban, mivel bizonyossággal csak az eredeti szélességre következtethetünk, kizárólag a tábla felső részének rekonstrukciójával foglalkozom.

A márványtábla-töredék ismertté a XVIII. században vált. Az ekkor még a neves comói arisztokrata, Antonio Giuseppe della Torre di Rezzonico gyűjteményébe tartozó

¹ D. Howlett: Two Latin Epitaphs. ALMA 69 (2009) 235 skk.

márványtábla szövegét először Giuseppe Allegranza publikálta *De sepulchris Christianis* című 1773-ban, Milánóban megjelent művében.²

A feliratot már Allegranza is Comóhoz kapcsolta, bár keletkezési idejével kapcsolatban nem tett semmilyen közelebbi megállapítást.³ Őt követően a felirat szövegét Giuseppe Rovelli adta közre *Storia di Como* című művében,⁴ majd Giuseppe Bernasconi, aki újabb kiegészítéseket javasolva publikálta a felirattöredéket *Le antiche lapidi cristiane di Como* című, 1861-ben megjelent művében.⁵ Ebben az időben a kőtábla még mindig a di Rezzonico család tulajdonában volt, de Bernasconi, miközben a táblát *orribilmente mutilatának* nevezte, sürgette Como városát, hogy vigyázzon erre az értékes emlékre, s figyeljen arra, hogy a tervezett vasútvonal építése olyan területen folyik, ahol számos középkori keresztény emlék kerülhet elő.

Utána a langobárd emlékekkel és történelemmel foglalkozó neves történész következett, Giampiero Bognetti, aki az elmúlt század hatvanas éveiben publikálta a sírfelirattal kapcsolatos következtetéseit.⁶ Ő volt az, aki a sírfeliratot Gausoald sírfelirataként azonosította, s ő feltételezte azt is, hogy a feliraton olvasható *dogma apostolicum* és *urbem* (legalábbis az ő olvasatában) arra utalnak, hogy Gausoald részt vett a 698-ban Paviában tartott zsinaton,⁷ amelyen végre megegyezés született az ún. háromfejezet-vitában a keleti püspökök, a pápa, és a háromfejezet-vitában elutasító álláspontot valló észak-itáliai püspökök között.⁸ Bognetti feltételezéseit nem vonták később sem kétségbe, összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a márványtábla-töredéket mint keresztény emléket nyilvántartotta az olasz tudomány, de élénkebb érdeklődést mind a mai napig nem váltott ki.⁹ A töredékekkel legutóbb foglalkozó Marco Sannazaro 2003-ban tet-

² Josephi Allegranziae ord. Praed. a Regia Bibliotheca Mediolanensi De sepulchris Christianis in aedibus sacris accedunt Inscriptiones Sepulcrales Christianae saeculo septimo antiquiores in Insubria Austriae repertae item Inscriptiones Sepulcrales Ecclesiarum atque aedium PP. Ord. Praed. Mediolani. Mediolani 1773. 52 sk.

³ Allegranza, miután megpróbálta kiegészíteni a töredékes feliratot, a következő megjegyzést fűzte hozzá: *Deficiente dextera huius circumornati marmoris parte, non ego nomen edicam Sacerdotis Christi atque Pontificis, qui Apostolicum dogma sine dubitatione complevit, et genere, et patria videtur Ortusculus. An Alaricus, aut nomen consimile gothicum ex Horta Etruscorum Colonia, barbata, sicut ratio in hoc lapide scribendi est, nominata Ortusculus? At haec fortassis nimis temere dicta. Hic enim lapis apud eum est nobilissimum Virum, qui ingenio non minus quam eruditione ex tot editis Libris claret. Ipse ergo de Patria sua benemeritus, qui Plinium Como vindicavit, ejusque Plinii Historiam tot exantlatis laboribus restituit, ipse inquam viderit quale ejus nomen, quae Patria, quaeque de eo possint dici meliora.*

⁴ G. Rovelli: *Storia di Como*. Milano 1789. 328 sk.

⁵ G. Bernasconi: *Le antiche lapidi cristiane di Como*. Como 1861. 56 skk.

⁶ G. Bognetti: *L'età longobarda I*. Milano 1966. 568 skk.

⁷ Ezt a vélekedést más kutatók is átvették. Vö. M. A. Carugo: *Como sotto la dominazione longobarda (sec.VII–VIII)*. In: *Diocesi di Como*. Ed. A. Caprioli – A. Rimoldi – L. Vaccaro. Brescia 1986. 38.

⁸ M. Lazzati: *Lo scisma dei tre capitoli e le sue ripercussioni sul territorio comacino*. Hozzáférhető: <http://www.lazzatim.net/miofolder/PDF/Scisma.pdf> (megtekintve: 2017.04.04.)

⁹ M. Longatti: *Due vescovi longobardi di Como: Gausoaldo e Adeodato*. *Il Settimanale*, Como Cultura, 10 Marzo, 2012, 25.

te közzé kiegészítési javaslatait,¹⁰ de a töredékes felirat részletesebb elemzésére ekkor sem került sor, aminek oka nyilvánvalóan az, hogy Bognetti magyarázatát, vagyis hogy Gausoald püspök sírfeliratáról van szó, általánosan elfogadták. Mivel az biztosnak tűnt, hogy Comóból vagy Como környékéről, a langobárd időkben, vagyis a VII–VIII. századból származó feliratról van szó, a márványtáblát több langobárdokkal foglalkozó kötetben is közreadták Sannazaro kiegészítési javaslatának átvételével. Como múzeumában is az ő kiegészítési javaslata szerepel a tábla mellett.¹¹

A márványtábla összesen 18 sornyi szövegtöredéket tartalmaz, ha a kezdő *Bonae Memoriae* általános formulát is külön sornak számoljuk (1. ábra).

Ami első pillantásra is föltűnik: a sorok nem azonos szélességűek, a felirat első soraiban a betűk nagyobbak, alább kisebbek, s a sorok sem egyenesek, csak körülbelül nevezhetők annak. A betűk sem egy képzeltbeli vonalra támaszkodnak, hanem hol följebb, hol lejjebb kerülnek, s egy soron belül is igencsak eltérő méretűek. Karcosabban fogalmazva persze azt mondhatnánk, hogy a klasszikus feliratokkal összehasonlítva a szöveg képi megjelenítése rendkívül kusza, elnagyolt, a külalak korántsem hibátlan.

Amennyiben kísérletet teszünk a szöveg rekonstrukciójára, először természetesen a megmaradt szöveget kell kibetűzni, s a szöveg mélyebb elemzésére csak ezután kerülhet sor. Jelen esetben azonban, ahogy arra részben utalok is majd, már a szöveg, illetve a betűk kiolvasása is nehézségekbe ütközik, s mivel a felirat készítője nem használt sem interpunkciós jeleket (csak néha lehet fölfedezni szándékát a szóelválasztás jelzésére), sem szóközt (vagy legalábbis nem minden esetben), a kibetűzés mellett problematikusnak tekinthető a szövegtagolás is. Példát meglepő szövegtagolásra és abból levont messzemenő következtetésre (a megfelelő szöveghelyen utalok majd ezekre) könnyen találni a töredék kutatástörténetében.

A legkönnyebb dolgunk a szöveg elejének rekonstrukciójával van. A fennmaradt szövegtöredék Máté evangéliumából származik: *Ait illi dominus eius: Euge serve bone, et fidelis: quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam; intra in gaudium domini tui.* (Mt, 25, 21; 23) Magyarul így hangzik a talentumokról szóló példabeszédből származó részlet: „Jól van, te hűséges, derék szolga – mondta neki ura. – Minthogy a kevésben hű voltál, sokat bízok rád: menj be urad örömébe!” Jelen esetben tehát a megszólítás – a pogány feliratok hagyományával ellentétben – nem a szöveg olvasójának, hanem a halottnak szól, aki Istenben való kitartó hűségének jutalmaként elnyeri „ura örömét”, vagyis az örök életet. A bevezető résznek intertextuális keretet tehát az evangéliumnak az utolsó ítéletre vonatkozó egyik példabeszéde ad, föltűnő azonban, hogy bár elliptikus idézetről van szó, a nyelvi megformálás nem hű: a *fidelis* helyett *fi-*

¹⁰ A felirattöredékről rövid leírást itt adott: *M. Sannazaro: Epigrafe funeraria del vescovo Gausoald di Como.* In: I Longobardi. Dalla caduta dell'impero all'alba dell'Italia (Catalogo della mostra). Ed. G. P. Broglio – A. Chavarría Arnau. Milano 2007. 100. A múzeum honlapján a sírkőről készült felvétel is hozzáférhető: <http://cultura.comune.como.it/uploads/images/restauri/materiali%20lapidei/Gausoald.jpg> (megtekintve: 2017.04.04.)

¹¹ *M. L. Casati: La sezione medievale dei Musei Civici di Como.* Como 2005. 17 sk.

deles olvasható, az *in gaudium* helyett pedig egy föltételezhető *in gaudio* vagy *cum gaudio* szerepelhetett a feliraton. Ezek olyan hibák, amelyek azonnal elbizonytalanítanak akár a szöveg alkotójának, akár a szöveg kőbe vésőjének (igaz, esetében már a külalak is elbizonytalanító tényező) nyelvi, grammatikai kompetenciáját illetően. Persze az is elképzelhető, hogy nincs szó hibáról, ha a *fidelest* a szöveg alkotója a híveknek szóló megszólításnak szánta, aminek persze csekély a valószínűsége, hiszen nem valószínű, hogy bárki is el mert volna térni az evangéliumban őrzött nyelvi formától.

Természetesen az is lehetséges, hogy a *fideles* párhuzamos nyelvi formát őriz a langobárd nyelvi környezetben, az *in gaudio* vagy *cum gaudio* pedig teológiai pontosítás a belépés irányának pontos meghatározása nélkül: vagyis a *gaudium* nem az üdvösség helyének absztrakt fogalma, hanem az Úr öröme afölött, hogy hűségese szolgálja neki tetsző életet élt. Nem tévedhetünk nagyot, ha ezt a kérdést – a továbbiakra tekintettel is – nyitva hagyjuk, s sem a tudatosságot, sem a tudatlanságot nem vetjük el a szövegformálás magyarázata szempontjából.

Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az elhunyt, akinek a tábla emléket állít, az Úr hű szolgálja volt, aki jól sáfárkodott a rá bízott talentumokkal, és így kiérdemelte az üdvösséget. Ezután természetesen következik az elhunyt megnevezése, ami még szintén a tábla bevezető részéhez tartozik, vagyis nem mondatyszerű szöveget, hanem definitív szintagmákat kell föltételeznünk: a *sacer Christi* töredék alkotja ennek a résznek az első sorát, a második sorból pedig egy *d*, illetve a szintén normatívnak nem tekinthető *pontifex* olvasható. Bár a korábbi szövegközlők nem próbálkoztak meg az első sor rekonstrukciójával, a kiegészítés nem nehéz: jól látható, hogy a véső az *s* melletti *a*-t nagyobbra véste, ami alighanem arra utal, hogy szókezdő betűről van szó. Ezek után az *acer*hez tartozó főnév a *Christus* birtokos esete mellett csak a *miles* lehet: az Úr derék szolgálja Krisztus odaadó, az ádáz küzdelemig elszánt katonája volt: *miles acer Christi*, egyben főpap is, vagyis püspöki rangú személy, ahogy azt a krisztianizált pogány terminus technicus (*pontifex*) kifejezi.

Mivel a hasonló sírfeliratok természetes vonása, hogy az elhunyt nevét a szöveg elején közlik, nyilvánvaló, hogy a *d* betű (illetve a mellette olvasható, feltételezhető *l*) az elhunyt nevének utolsó betűi. Giampiero Bognetti a főpapi státuszból és a tábla feltételezett keletkezési idejéből, valamint comói eredetéből kiindulva állította azt, hogy az *Gausoald* püspöké. Comóban a VII–VIII. században többnyire római, nem langobárd püspökök követték egymást (Octavianus, Benedictus, Flavianus, Deodatus). Őket váltotta a langobárd származású Gausoald vagy latinosan Gausoaldus, aki 721 és 742 közt volt Como püspöke, őt pedig Angelbertus, Lupus, Theodolphus, Adelengus követték, akik mind langobárd származásúak voltak. A 803-ban püspökké kent Petrus volt Como első frank származású püspöke.¹² A névsor alapján tehát világos, hogy *d*-re vagy *ld*-re végződő nevű comói püspök a langobárd uralom, a tábla föltételezhető keletkezési ide-

¹² *F. Ughello*: Italia Sacra, sive de episcopis Italiae, et Insularum Adjacentium V. Venetiis 1720. 262 sk. Az újabb kutatás részben megerősítette az Ughello által adott kronológiát. Vö. *P. Cini*: Cronotassi dei vescovi di Como. In: *Caprioli – Rimoldi – Vaccaro*: i. m. (7. jegyz.) 301 skk.

jén csak egy volt, így Bognetti föltételezése, amennyiben a kőtöredéket Comóhoz kötjük (feltalálási helye, a comói San Felice templom temetője ezt valószínűsíti), megállja a helyét. Az ezután következő két sor szintén hagyományosnak tekinthető: „itt, a sírfelirattal jelölt helyen nyugszik a halott teste, miközben lelke az égbe száll.” Ennek a résznek a tartalmi rekonstrukciója mindenesetre sokkal egyszerűbb, mint a formai, mivel korabeli itáliai vagy langobárd feliratokon több hasonló megfogalmazással is találkozunk.

Ami nehezebb kérdés, hogy nyelvi anomáliára akadunk itt is, s azt sem könnyű eldönteni, vajon prózáról vagy verses szövegről van-e szó. Ráadásul ez az első cezúra a szövegben: ez rögzíti a jelen állapotot a sírfelirat fordított narratívájában: míg a bevezető idézet és megszólítás mintegy az üdvözítő Úr hangjaként, ítéletet hirdetve felette, a mennyországba hívja Gausoaldot, addig az ezt követő rész a múltat beszéli el, miközben megváltozik az elbeszélő személye: az Úr helyett egy meg nem nevezett elbeszélő (vagy ő is az Úr?) mondja el, mit tett Gausoald, amivel kiérdemelte az örök élet jutalmát. Ez a két sor tehát fordulópont a felirat időhorizontján: eddig tartott a bevezető szakasz, ezután következik a deskriptív és laudációs rész, vagyis Gausoald földi élete legfontosabb eseményeinek, tetteinek és érényeinek összefoglalása, amelyek mintegy magyarázattal szolgálnak az üdvözlés kinyilvánítására.

Ennél a fordulópontnál azonban a fő formai kérdés, hogy az eddig érthető okokból prózai szöveg időmértékes verselésűre vált-e. Hogy a kérdés már itt fölvetődik, annak az oka, hogy a töredékes szöveg szemmel láthatóan nem prózai kifejezéseket és szórendet őrzött meg. A töredékes szöveg alapján is egyértelmű, hogy az első sor Gausoald testének sorsát írja le, míg a második lelkének további életét: *membra tenet tumolo*, ennek a szövegrésznek a kiegészítése biztos, a második sor pedig így hangozhatott teljesen: *animaque ad/per aethera perge[t] huius*. Úgy tűnik azonban, a sor végi genitívus nem tartozik ehhez a mondathoz, nélküle ugyanis egy kerek hexametert kapunk, főleg, ha a sor elejére egy másik *huius*t vagy esetleg egy *cuius*t föltételezünk. *Cuius membra tenet tumolo mens aethera perget*, (vagy *anima*) noha ebben a mondatban kétségtelen a grammatikai bizonytalanság, hiszen az első mondatnak nincs alanya, hacsak a *tumolo* szót nem elrontott *tumulus*nak értelmezzük. Mindenesetre a *cuius*szal való sorkezdés vagy esetleg egy anafora, azaz a megismételt *huius* nem meglepő, akad hosszabb langobárd sírvers, amely ennek a névmásnak az anaforikus ismétlődéséből építkezik.¹³

Amennyiben állításunk megállja a helyét, vagyis ha ettől a ponttól nem prózában írt, hanem verses sírfeliratról van szó, a rekonstrukció tágabb tere nyílik meg. Sannazaro és elődei ugyanis föl sem vetették ennek lehetőségét, illetve nem fedezték föl, hogy

¹³ Vö. Agrippinus sírfeliratával. T. W. M. Lund: *The Lake of Como. Its History, Art, and Archeology*. London 1910. 55 sk. A vers egyik részlete tartalmilag is összekapcsolható a Gausoald-sírfelirattal: *Hic pro dogma patrum tantum tolerare labores / Noscitur ut nullus ore referre queat. / Hic humilis militare deo devote cupivit / Cum potuit mundi celsos habere grados. / Hic terrenas opes maluit contemnere cunctas / ut sumat melius praemia digna*.

a töredékes sírfelirat második része nem prózai, hanem verses.¹⁴ Mivel a verses szövegekben az irodalom formai és tartalmi hagyománya is erőteljesebben érvényesül, a verses szöveg könnyebben rekonstruálható, mint a prózai, ráadásul a langobárd verses sírfeliratok nem túl bőséges *corpus*a is segítségül hívható. Ez egyben persze kétségeket is kelt, hiszen ezeknek sem a nyelvi megformáltsága nem klasszikus, sem verselése nem követi minden tekintetben a klasszikus prozódia szabályait, amit tovább árnyal a klasszikus kvantitás föllazulása, ami az időmértékes verselés pontos rekonstrukcióját nehezíti. Mindezekkel a bizonytalanságot keltő körülményekkel számolva is úgy látszik, érdemes megkísérlni a szöveg kikerekítését. Ezzel mindenképpen továbblépünk azon a ponton, ameddig az olasz kutatók eljutottak.

A továbbiakban a sírfelirat elbeszélő részét a könnyebben kikövetkeztethető szövegrésztől a bonyolultabb felé haladva, egy kortárs sírfelirat segítségével kísérlem meg rekonstruálni.

Már korábban említettem a skót Cumianus bobbioi szerzetes sírfeliratát.¹⁵ A feltevések szerint Cumianus 641 körül született és 736-ban halt meg, a San Columbanó kolostor apátjaként, s emlékére a langobárdok talán legnagyobb királya, Liutprand készíttetett sírfeliratot egy bizonyos *Johannes magister*rel. Ez a hexameteres sírfelirat, amely abban az évtizedben készült, amikor Gausoald sírfelirata, kezünkre játszik abban, hogy fogalmat alkothassunk róla, milyen volt a langobárd környezetben a klasszikus latin hexameteres verselés. Példaként csak az első néhány, Gausoald sírfeliratának szövegére is rímelő sorát idézem:

*Hic sacra beati membra Cumia[ja]ni soluuntur.
Cuius caelum penetrans anima cum angelis gaudet.
Iste fuit magnus dignitate, genere, forma (...)*

Ebből a három sorból is látható, hogy a klasszikus római költészet megszokott kvantitásai már nem érvényesülnek. Ez azonban azzal a nehézséggel is jár, hogy a verses rekonstrukció során nem a klasszikus, hanem az ebben a korban általánosnak nevezhető kora középkori prozódia alapján kell megpróbálnunk rekonstruálni a sírfelirat szövegét. Szerencsére Cumianus sírfelirata a tüzetesebb vizsgálat során további párhuzamokat mutat, és jó mankónak bizonyul. Gausoald esetében is szóba kerül az előkelő származás, sőt érthetően még nagyobb hangsúlyt is kap, mint Cumianusnál: *genere cla[rus]*, ami ráadásul, mivel más forrásból tudjuk, hogy Gausoald a langobárd királyi családból származott, úgy egészíthető ki, hogy *[regal]i genere clarus*, majd a származását részletesen bemutató, azt magyarázó szövegrész következik, amely valószínűleg így egészíthető ki: *stirpemque vage originemque a*, és itt egy név következik, amely alighanem az atyjáé,

¹⁴ Alighanem a kő keskeny volta készítette arra a kőfaragót, hogy megbontsa a sorokat, mert más esetekben a langobárd feliratok formája is tükrözi, hogy verses szövegről van szó. Vö. U. E. Guarneri: L'Anonimo della lapide longobarda. La Lanterna 28/111 (2015) 5 skk.

¹⁵ B. Rossetti: Bobbio Illustrato III. Torino 1795. 58.

hiszen az utána olvasható *re* valószínűleg a *patre* vagy a *genitore* szó utolsó két betűje (de éppenséggel lehetne a *matre* szóra is gondolni). Helyesebb azonban, ha itt nem bocsátkozunk feltételezésekbe. Ez az egész felirat legkritikusabb sora, amely a név hiánya miatt sem rekonstruálható, így nyugodtan minősíthetjük *locus desperatus*nak.

Könnyen rekonstruálhatónak tűnik az ezután következő két sor, és majdnem igaza is van Bognettinek és Sannazarónak, amikor az első részt így egészítik ki: *custoduit corpus castum sine crimine vitae*. Ám azért csak majdnem, mert a makulátlan tisztaságot helyesebb lenne nem pusztán a testre vonatkoztatni, hanem magára Gausoaldra, vagyis a *corpust* jobb lenne *seipsumra* módosítani. És helyesnek tűnik az erre következő részt így kiegészíteni: *quem parens uoluit militem dei fieri*. A feliratnak ebben a részében tehát egyfelől Gausoald erkölcsi feddhetetlensége, a szülő iránti engedelmessége, és a már hangsúlyozott Krisztus katonája-kép elemei olvadnak egybe, egyszerre állítva be Gausoaldot Isten, családja és az egyház hű fiaként.

A sírfelirat egyik legnehezebben rekonstruálható része a Gausoald püspöki tevékenységére vonatkozó részlet. Gausoald, akit feltételezésünk szerint a felirat eleje Krisztus elszánt katonájaként mutatott be (*miles acer Christi*), a töredékek alapján is világosan látható módon az apostoli dogma védelmezője volt. Ennek a tulajdonságnak a kiemelése nemcsak a Cumianus-sírfelirat szóhasználatával hozható összefüggésbe, hanem Paulus diaconus langobárdokról szóló történeti munkájának egyik vezérmotívumával is, aki különösen nagy hangsúlyt fektetett a langobárdok keresztény hitre térésének momentumára, illetve arra, hogy a langobárd királyok és püspökök nagy része, de különösen Liutprand király – elszakadva az arianizmustól – a katolikus hittételek elszánt védelmezőjévé vált.¹⁶ Az apostoli dogma hangsúlyozásának viszont csak valami ellenében van értelme. Mivel a felirattöredék *apostoli* szava előtti szótöredéket az *urbem* utolsó négy betűjének értelmezte Bognetti, a Város említése alapján úgy gondolta, hogy Gausoald, még azelőtt, hogy püspök lett volna, részt vett a már említett 698-as zsinaton, az ún. háromfejezet-vita lezárásán. Ez a vita még Iustinianus császár egyik rendelkezése miatt robbant ki a keleti és nyugati püspökök, köztük a pápa közt, és egy krisztológiai, Jézus isteni és emberi természetét érintő kérdésből bontakozott ki. Mivel megosztotta a nyugati püspököket, ráadásul közben a langobárdok is betörték Észak-Itáliába, a kérdést nem tudták rendezni, hiába hívtak össze zsinatot Maranóba (egy Cividale del Friulitól nem messze fekvő tengerparti kisvárosba). Ráadásul Aquileia, amely alá Como is tartozott mint suffraganeus püspökség (kb. részegyházmegye, egyébként egészen a XVIII. századig) nem csatlakozott a három fejezetet elítélő határozathoz. Püspöke, Agrippino, a VII. század elején, vagyis jó száz évvel Gausoald előtt, élesen szembehelyezkedett a pápával, de ennek ellenére is szentként tisztelték és tisztelik ma is Comóban és környékén.¹⁷ A vita végére csak 698-ban került sor Paviában: erről szól a iambikus trimeterben írt: *Carmen de synodo ticinensi*.¹⁸

¹⁶ *Paul the Deacon: History of the Lombards*. Ed. E. Peters. Philadelphia 2003. 194, n. 2.

¹⁷ *R. Maiocchi: Storia dei vescovi di Como*. Milano 1929.

¹⁸ A szöveg kiadását lásd Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX. Band 1. Ed. G. Waitz. Hannoverae 1878. 189 skk.

Mivel nem tudjuk, hogy Gausoald hány éves korában lett Como püspöke, nincs kizárva, hogy részt vett ezen a püspöksége előtt bő két évtizeddel tartott zsinaton, bár nevét a költemény nem említi, így nem valószínű, hogy komoly szerepet játszott a meg-egyezés megszületésében. Ráadásul, ha jobban megnézzük a feliratot, azt látjuk, hogy nem is föltétlenül egyértelmű az *urbem* olvasat, hiszen az *E* szára hosszabb, mint egyéb esetekben, mintha egy *I* és egy *E* betű összevont írásképe lenne. Ebben az esetben *RBI-EM*re módosul a szöveg, ami könnyen lehet a *rabiem* hibás vagy hiányos írásalakja. A *rabies* és a *dogma* szembeállításra ráadásul egyáltalán nem tűnik légből kapottnak, csupán az a kérdés, miféle *rabiesszel* szemben kellett képviselnie Gausoaldnak az apostoli álláspontot. Ez az olvasat még a háromfejezet-vita esetében is megállná a helyét, de gondolhatunk más *rabies*re is: az egyik ilyen lehet a 725-ben kezdődött képmrombolás,¹⁹ a másik valamely eretnokség, különösen az arianizmus, hiszen ebben a korban a katolikusok még nem számoltak le az ariánusokkal, sőt a langobárdok először az ariánus hitre tértek, s csak később csatlakoztak Rómához. Az ariánus eretnokség ebben az időben annyira erős volt, hogy sok helyen egyszerre volt ariánus és katolikus püspöke egy-egy városnak. Ráadásul a langobárd arisztokrácia jelentős része is ariánus volt. Könnyen elképzelhető tehát, hogy Gausoaldnak a rekatolizációban volt része, hiszen Aquileia és Grado püspökségének problémája is ekkor, 723-ban oldódott meg. Márpedig a királyi vérből származó Gausoald Liutprand király politikájának követője lehetett, s mint Aquileia alá rendelt püspöknek, pozíciója szilárdsága nyilván szorosan összefüggött az Aquileiában történetekkel. Véleményem szerint tehát sokkal valószínűbb, hogy a felirat nem a paviai zsinatra, hanem az ariánus ellenállás megtörésére utal, s ennek kapcsán említi Gausoald tevékenységével összefüggésben az apostoli dogmát.

A *rabiem* szövegbe illesztése ugyanakkor egységesebbé tenné a szöveg egészét, hiszen – összhangban a bevezető meghatározással és a felirattörődék végével – ez is beleillene Gausoald *miles acer Christi* képébe, amit a felirat – nem véletlenül emelve ki a királyi származást is – hangsúlyozni akar.

Ehhez kapcsolódik ráadásul egy másik szó föltételezhetően helyesebb értelmezése is. Még a szöveg elején olvasható, hogy Gausoald mint *antistis* (ez Sanazzaro kiegészítése) élén állt (*praefuit*) valaminek, majd ezután következik a *rabiem*, aminek ellenében őrizte az apostoli dogmát. Ha jobban megnézzük a feliratot, azt látjuk, hogy az *F* inkább egy *E*-re hasonlít, hiszen alul is van egy pont. Vagyis mintha egy *L* és egy *E* lenne egybeírva. A *praelevit* szónak ugyan nehezen lehetne értelmet találni a szövegben (s ilyen korai előfordulása nem is ismert), de talán nem zárható ki, hogy jelen esetben a *praeliauit* valamely romlott alakváltozatával van dolgunk, ami szintén illeszkednék abba a harcos püspök képbe, amelyet a felirat más részei sugallnak. (A *praeivit* olvasatot javasoltak a XIX. századi kiadók).

Mindezek után vessünk még egy pillantást *Cumianus* sírkövére:²⁰

¹⁹ J. L. González: The History of Christian Thought, From Augustine to the Eve of Reformation II. Nashville 1971². 198.

²⁰ Rhythmi Langobardici. Ed. K. Strecker. Monumenta Germaniae Historica IV. Berlin 1923. 723.

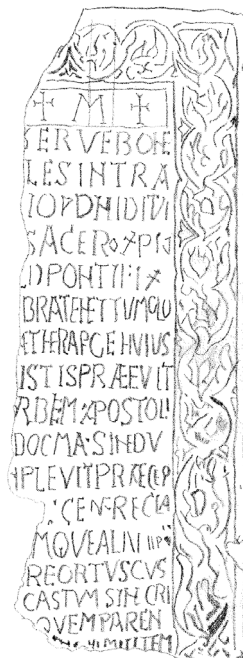

+ HIC SACRA BEATI MEMBRA CUMMIANI SOLVVNTVR
 CVIVS CAELVM PENETRANS ANIMA CVM ANGELIS GAVDET
 ISTE FVIT MAGNVS DIGNITATE GENERE FORMA
 HVNC MISIT SCOTHIA FINES AD ITALICOS SENEM
 LOCATVR EBOVIO DOMINI CONSTRICTVS AMORE
 VBI VENERANDI DOGMA COLVMBANI SERVANDO
 VIGILANS IEIVNANS INDEFESSVS SIDVLE ORANS
 OLIMPIADIS QVATTVOR VNIVSQVE CIRCOLO ANNI
 SIC VIXIT FELICITER VT FELIX MODO CREDATVR
 MITIS PRVDENS PIVS FRATRIBVS PACEFICVS CVNCTIS
 HVIC AETATIS ANNI FVERVNT NOVIES DENI
 LVSTRVM QVOQVE VNVM MENSESQVE QVATTVOR SIMVL
 AT PATER EGREGIE POTENS INTERCESSOR EXSISTE
 PRO GLORIOSISSIMO LIVTPRANDO REGE QVI TVVM
 PRAETIOSO LAPIDE TYMBVM DECORAVIT DEVOTVS
 SIT VT MANIFESTVM ALMVM VBI TEGITVR CORPVS
 DEPOSITVS EST HINC DOMINVS CVMMIANVS
 EPISCOPVS DECIMO QVARTO KALENDAS SEPTEMBRES
 FECIT + IOHANNES MAGISTER

A skót szerzetes sírfelirata számos (nyelvi, prozódiai) ponton érintkezik Gausoald püspök feliratáéval, amiben külön figyelemre méltó, hogy ugyanazok az ellentétpárok jelennek meg mindkettőben, ugyanúgy a katolikus pozíció követése kap hangsúlyt, s ugyanolyan szempontkeveredéssel építkezik a szöveg. Emellett még az időbeli közelség is azt valószínűsíti, hogy egy tőről fakadt szövegekről van szó, s még az sem zárható ki, hogy Gausoald sírfeliratának is a Cumianus sírfeliratát szerző *Johannes magister* az alkotója. Akár merészkedhetünk ilyen messzire, akár nem, azt okkal állíthatjuk, hogy Gausoald sírfeliratát a langobárd verses emlékek közt kell számontartani, s a szöveg pontosabb értelmezése révén elengedhetetlen a szöveg vonatkozási pontjainak (nem a háromfejezet-vita, hanem valami közvetlenebb *rabies*) revíziója. Ha tehát mindezt figyelembe vesszük, érthető módon megnő Gausoald sírfeliratának a jelentősége, hiszen ily módon a szöveg új irodalmi, eszme- és egyháztörténeti, illetve természetesen epigráfiai és nyelvtörténeti kontextusba kerülhet.

Végezetül álljon itt a töredék szövege a rövidítések feloldásával:

[+ B(ONAE)] + M(EMORIAE) +
 [...] SERVE BONE
 [...] LES INTRA
 [...] IO D(OMI)NI D(E)I TUI
 [...] SACER CHR(IST)I
 [...] LD PONTIFIX
 [...] BRA TENET TUMOLO
 [...] AETHERA P(ER)GE[.]HUIUS
 [...] ISTIS PRAEFUIT
 [...] RBEM APOSTOLI
 [...] DOGMA SINE DU
 [...] IMPLEVIT PRAECEP
 [...] I GENERE CLA
 [...] MQUE A LAM[...]
 [...] RE ORTUS CUS
 [...] CASTUM SINE CRI
 [...] QUEM PAREN
 / [...] T MILITEM

1. ábra. A tábla szövegéről készült rajz

Az első sorokban próza formájú szöveget követő, itt-ott bizonyára döccenő disztichonos vers véleményem szerint a következőképpen rekonstruálható:

[+ B(ONAE)] + M(EMORIAE) +

[EUGE O] SERVE BONE [SISTE FIDE] LES
 INTRA [CUM GAUD] IO D(OMI)NI D(E)I TUI

[MILE]S ACER CHR(IST)I [GAUSOA] LD PONTIFIX

[HUIUS] [MEM] BRA TENET TUMOLO [ANIMAQUE AD] AETHERA P(ER)
 GE[T]

HUIUS [TEMPLI ANT] ISTIS PRAELEVIT [ARRII RA] BIEM
 APOSTOLI [CUM TENUIT] DOGMA SINE DU[BIO]

IMPLEVIT PRAECEP[*TA DEI REGAL*]I GENERE CLA[*RUS*]
NA]MQUE A LAM[.....]RE ORTUS ²¹

CUS[*TODUIT ANIMUM*] CASTUM SINE CRI[*MINE VITAE*]
QUEM PAREN[*S UOLUI*]T MILITEM [*ESSE DEI*]

Takács László
PPKE-BTK Klasszika Filológia Tanszék
takacs.laszlo@btk.ppke.hu

²¹ locus desperatus